

РЪКОПИСИ ОТ СБИРКАТА НА РИЛСКИЯ МОНАСТИР

Сигнатури: [1/5](#), [1/11a](#), [1/22](#), [1/26](#), [2/8](#), [2/10](#), [2/14](#), [2/15](#), [2/17](#), [2/23](#), [3/6](#) (Рилски глаголически листове), [3/6](#) (Адрианти), [4/8](#), [4/14](#), [5/32](#)

[За Владислав Граматик](#)

Автори: [Елена Томова](#), [Ирина Кузидова](#), [Радослава Станкова](#) (Институт за литература, Българска академия на науките)

Елена Томова (Институт за литература, Българска академия на науките)

1. Сборник от канони, служби и жития на св. Иван Рилски от последната четвърт на XV в. Българска редакция, юсов и безюсов правопис, II + 225 + III л., хартия. Първият почерк (средно полууставно юсово писмо, 23 реда) е на преписвача на Скопския миней от 1451 г.; вторият е на рилския монах Давид (средно полууставно безюсово писмо, 22 реда), допълненията към текста са направени през XVIII в. от Никифор Рилски. Кратки бележки от Неофит Рилски. Украса в растително-геометричен стил. Подвързията е от XVIII в. Всички съчинения в ръкописа са посветени на св. Иван Рилски: молебни канони за осемте гласа, т. нар. Народно (Безименно, Рилско, Манастирско) житие, Пространно житие от Георги Скилица, Утринни канони за осемте гласа, Служба за 19 октомври - дело на Рилската химнографска школа от XV в.; Първо (Търновско) проложно житие с добавката и без нея (след шестата песен на канона); Служба за 18 август и седални. ([Неофит Рилски 1836: 2-17](#); [Опис на ръкописите 1902: 24-25](#); [Иванов 1931: 345-358](#); [Иванов 1935-1936:1-109](#); [Български ръкописи 1982: 80-81, № 189](#); [Славянски ръкописи 1986: 100-103, № 62](#)).

PM 1/26 (79)

2. Служебник със служба и жития на св. Иван Рилски от 1602 г. Българска безюсова редакция. III + 204 + I л., хартия. Ресавски правопис. Писмото на първия преписвач (йеропоп Никифор) е среден правилен и изискан калиграфски полуустав, 19 реда, на втория – по-едър полуустав, 17 реда. Украса в балкански геометрично-плетеничен стил, миниатюра на Йоан Златоуст. Подвързия от 1739 г. В състава на сборника влизат: Параклис на св. Богородица, Устав на божествената служба, Божествена литургия от Йоан Златоуст, Служба на св. Иван Рилски по Ерусалимския устав с Първото проложно житие след шестата песен на канона. ([Опис на ръкописите 1902: 22-23, № 47](#); [Опис на славянските ръкописи 1964: 140-142](#); [Български ръкописи 1982: 153, № 414](#); [Славянски ръкописи 1986: 69-71, № 32](#)).

НМРМ 1/22 (47)

3. Сборник от служби и жития на св. Иван Рилски от последната четвърт на XVIII в. Църковнославянска редакция. 124 л., хартия. Писмото е среден нов правилен полуустав, 17 реда. Украса: плетенични заставки в балкански стил. Маргинални бележки от Неофит Рилски. Съдържа: Служба от Димитър Кантакузин, Служби за 19 октомври, Служба за 18 август, Житие-компиляция, подобно на творбата на Даниил Рилски; Повест за пренасяне на мощите на светеца в Средец, Остригом и Търново, съставена по творбата на Евтимий

Търновски; Кратка повест за пренасяне на мощите в Средец и Търново и Канон молебен. ([Български ръкописи 1982: 265-266, № 729](#); [Славянски ръкописи 1986: 114-116, № 70](#)). НМРМ 5/32 (172)

Ирина Кузидова (Институт за литература, Българска академия на науките)

4. Рилски глаголически листове (Паренесис Ефрем Сири), XI в. – един от най-древните български паметници на глаголица. В него се съдържат фрагменти от Паренесиса на Ефрем Сири в най-ранния му южнославянски превод и една покаяна изповедна молитва. За откриването на фрагментите заслуги имат В. Григорович, К. Иречек и Й. Иванов. По-голямата част от глаголическия текст е открита в подвързията на сборник “Адрианти” на Владислав Граматик (не е известно къде Григорович намира първите два откъслека). Два от листовите са отнесени в Санкт Петербург от Григорович и се пазят в РАН под сигнатури 24.4.15 (известен още като *Македонски глаголически лист*) и 24.4.17 (познат и като *Григоровичев лист*). Останалите три запазени листа се съхраняват в библиотеката на Рилския манастир под сигнатура 3/6. Оцелелият текст в своята цялост е издаден най-пълно и с предложено разчитане от Ив. Гошев през 1956 г. Сред текстове от *Паренесиса*, които Гошев успява да идентифицира, са: “За покаянието”, “За съда, за любовта и за покаянието”, “За възвръщането назад към езическите дела”, “За божествената просфора или за комкането”, “За Антихриста”, “За любовта, за кръщението, за изповедта, похвала на кръста и за бъдещия съд”. Текстът е двуколонен, изписан с обла глаголица, като заглавията и началата на отделните слова са в маюскулно писмо, а основният текст – в минускул. Върху някои от рилските фрагменти са разчетени късни невмени приписки, придружени с кирилски указания, за които е изказано мнение, че принадлежат на самия Владислав Граматик. Фактът, че РГЛ са открити в сборник от библиотеката на Рилския манастир, не потвърждава хипотезата, че те са писани в обителта.

Сигнатури: РАН 24.4.15, РАН 24.4.17, Рила 3/6.

Използвана литература: КМЕ, т. 3, ; [Христова 1996: 62-63.](#)

5. Шестоднев на Владислав Граматик от 1456 г., част от по-голям сборник, разделен и съхраняван в две книгохранилища – *Рилска част* или “Шестоднев” (ок. 560 листа) и *Одеска част* или сборник “Предела” (77 листа). Владислав Граматик въвежда сам отделна номерация на страниците за всеки от двата дяла на ръкописа. Кодексът е писан на хартия, като подвързията рилската част е подвързана с кожа, украсена с шампи от флорални и зооморфни фигури. Писмото е характерният за известния балканския книжовник среден калиграфски полуустав, а правописът – ресавски, с висока употреба на акцентни знаци, придихания и съкращения. Насловите на съчиненията са изписани в геометрично-растителен тип. Ръкописът е с богата украса в балкански стил. За заставките са използвани син, зелен, бял и жълт цвят; инициалите са изписани в растително-геометричен стил.

В ръкописа са включени “Шестоднева” на св. Василий Велики, тълкувания на Йоан Златоуст, Григорий Нисийски и части от “Шестоднева” на Севериан Гавалски. Преводът на Василиевия “Шестоднев” е от т.нар. нов сръбски превод, извършен ок. края на XIV в. След тази основна част са преписани съчинението “За образа на човека” на Григорий Нисийски и Книга Йов с Юлиановите тълкувания; тълкувания на Теофилакт Български върху Йоановото евангелие и на Йоан Златоуст върху Евангелие от Матей. Характерна особеност на ръкописа

е обилието от коментари на известни патристични автори, изписани като приписки в полетата около основния, поясняван текст и маргиналните схолии, дело на самия Владислав Граматик.

От приписка в Одеската част на сборника става ясно, че ръкописът е изготвен в Младо Нагоричене (бивша република Югославия), като е уточнена и годината на неговото завършване (1456 г.). Приписките от Рилската част са с летописен характер. Целият сборник вероятно е оставен в Рилския манастир от Владислав Граматик, но при посещение на обителта през 1848 г. В. Григорович отнася със себе си част от ръкописа, която през 1865 г. дарява на Одеския университет.

Сигнатура: Рила 4/14.

Използвана литература: [Христова 1996: 11-24.](#)

6. “Адрианти” на Владислав Граматик от 1473 г.

Кодексът е с обем 565 листа хартия. В подвързията на този именно ръкопис са открити известните **Рилски глаголически листове**. Сборникът е изписан с едър полуустав в характерния изящен маниер на Владислав Граматик, а правописът е ресавски, с много надредни знаци. Насловите в ръкописа са цветни (червени и сини), инициалите – флорално-геометрични, а заставките – плетенични. Името на антологията е свързано с основния начален корпус от Златоустови слова, посветени на борбите на имп. Теодосий Велики срещу езическото идолопоклонство. След “Адрианти” са поместени още хомилии – от Йоан Златоуст, Ефрем Сирин, Анастасий II патриарх Антиохийски и др.

Отличителни за ръкописа са честите интерполации – тълкувания на библейски текстове, добавени от Владислав Граматик като отделни великопостнически слова. На л. 337б-338а книжовникът помества приписка с летописен характер. От нея става известно, че кодексът е писан в Жеглиговски манастир (Черна Гора) и че преводачът на Златоустовите беседи е инок Антоний от Ватопедския манастир, ученик на стареца Генадий. Писачът уточнява по чия поръка е извършен преводът (на Студеничкия епископ Василий и на архидякон Никита) и също така споменава някои актуални събития, свързани с Мехмед II Завоевателя.

Сигнатури: Рила 3/6.

Използвана литература: [Христова 1996: 49-63.](#)

7. Рилски панегирик на Владислав Граматик от 1479 г.

Около 740 листа хартия. Писмото е среден калиграфски полуустав, отново с много надредни знаци. Кодексът е написан в издържан ресавски правопис. И в този обемист сборник е използван червенослов за заглавия и инициали, а малкото на брой, но цветни плетенични заставки са украсени в златисто, в охра, зелено, синьо, червено. Сборникът съдържа слова от Йоан Златоуст, Кирил Ерусалимски, Атанасий Александрийски, Григорий Неокесарийски, Василий Селевкийски, Теофан Керамевс, Симеон Метафраст, патриарх Герман I и мн. др.

Панегирият съдържа интересни текстове, свързани с българската и с балканославянската оригинална книжнина. Така например от големия балкански книжовник Григорий Цамблак са включени две съчинения – Слово за св. Димитър Солунски и Житие на св. Стефан Дечански. С най-много оригинални текстове от българските автори е представен Патриарх Евтимий. От изтъкнатия търновски духовник са преписани две похвални слова - за св. св. Константин и Елена и за вмч. Неделя. В края на сборника са поместени и три послания на големия просветител от XIV в. - Послание към иеромонах Никодим Тисменски, игумен на Тисменския манастир в Румъния, към Киприан, ученик на Теодосий Търновски и към угровлахийския митрополит Антим. Владислав Граматик включва и Евтимиевото Житие на св. Иван Рилски, което допълва със собствена оригинална част. Съчинението-автограф е известно в науката като “Рилска повест” или разказ за пренасяне на мощите на светеца от

Търново в Рилския манастир. Преди подробното повествование за откриването, организирането и самото *translatio*, Владислав Граматик въвежда детайлно историческия контекст около самото събитие. Авторът изброява редица факти – за възобновяването на обителта, като изтъква заслугите на най-малкия брат Теофан, за битката при Чирмен (1371 г.), дава сведения за Мехмед II Завоевателя, за овдовялата султанка Мария Бранкович и т.н. Текстът на „Рилска повест” е издаден с разночетения в Христова 1996: 165-177. Владислав Граматик добавя още един текст, свързан с култа на рилския отшелник - Житие с кратка похвала за св. Иван Рилски от Димитър Кантакузин. В духа на динамичното Евтимиево XIV-то столетие са и двете жития, дело на патриарх Калист: Житие на Григорий Синаит и Житие на Теодосий Търновски, ученик на Григорий Синаит. Паметите на ранните светци в българския религиозен пантеон – братята-просветители Кирил и Методий – са отбелязани с два текста: Житие на Константин Кирил-Философ (при това в много древен препис) и Похвално слово за св. св. Кирил и Методий. Само в Рилския панегирик е засвидетелствано Похвално слово за св. Филотея Темнишка от Йоасаф Бдински. Към групата от славянски светци Владислав Граматик добавя и житие на Петър Коришки от Теодосий Хилендарец. Заради своя разнообразен състав Рилския панегирик често е определян като уникална антология от редки преводни византийски и оригинални старо- и среднобългарски произведения.

Сигнатура: Рила 4/8

Използвана литература: [Христова 1996: 64-109.](#)

8. Сборник от слова и жития от 80-те години на XV в.

574 листа хартия. Писмото е среден калиграфски полуустав, а правописът – отново издържан ресавски. На л. 2а има цветна плетенична заставка в балкански стил, а насловите към отделните съчинения са изографисани с везано писмо от геометрично-растителен тип. В кодекса са поместени жития от Симеон Метафраст, Йоан Йерусалимски и слова от Йоан Евбейски, псевдо Амфилохий Иконийски и др. Ръкописът съдържа текст, който е засвидетелстван и в т.нар. Загребски сборник на Владислав Граматик от 1469 г. (HAZU III а 47) – Житие на Григорий Омиритски, но този препис е по-късен и с добавени пояснения към отделни думи. Изобщо паметникът се смята за най-богато снабдения със схолии сборник на книжовника – в маргиналните полета около текстовете са изписани бележки, поясняващи чужди реалии, предложени са синонимизации, вмъкнати са кратки интерполации, както и поправки – смислови и правописни. По всяка вероятност ръкописът е изготвен изцяло в Рилския манастир.

Сигнатура: Рила 2/23

Използвана литература: [Христова 1996: 125-132.](#)

Общи данни за Владислав Граматик

Както за повечето от големите деятели на балкано-славянското Средновековие, и за Владислав Граматик са запазени оскъдни данни. Известно е, че работи през XV век, а самият той споменава, че е родом от Ново Бърдо (в днешно Косово, РСърбия). Книжовническата му дейност е свързана с няколко места – Младо Нагоричино (в дн. Кумановско, РМакедония), в Жеглиговския манастир „Матейче” (Скопска Черна гора), в Рилския манастир. В своите сборници той успява да отрази всички значими за неговото време културни феномени. От една страна се оказва най-ревностният разпространител на актуалните тогава духовни деятели – Патриарх Евтимий, Григорий Цамблак, Димитър Кантакузин. От друга страна, в неговото ръкописно наследство е изцяло проведена ресавската правописна норма, която после е възприета и в Рилската обител. Седем сборника с голяма сигурност се свързват с

неговото име: „Шестоднев” (Рила 4/14) и „Пределни” (Одеска държавна библиотека 1/112) от 1456 г.; Загребски сборник от 1469 г. (ХАЗУ Ша47); „Адрианти” от 1473 г. (Рила 3/6); Рилски панегирик от 1479 г. (Рила 4/8); Сборник от 70-те години на XV в. (Румънска академия на науките 152); Сборник от 80-те години на XV в. (Руска национална библиотека „Салтиков-Шчедрин”, СПб – Вязем. Q. 279); Сборник от 80-те години на XV в. (Рила 2/23). Всеки един от изброените кодекси разкрива високата професионална отговорност и компетентност на Владислав Граматик към компилирането, украсяването, тълкуването и правописанието на своите ръкописи.

9. Крупнишко евангелие – началото на XVI в., 357 л., молдаво-българска редакция, хартия. Ръкописът е с богат обков от позлатено сребро, изработен от Матей Златар по поръка на Йоасаф, крупнишки митрополит. Заръката е документирана в приписка върху вътрешните страни на кориците. На предната корица е изкована сцената на Христовото разпятие, рамкирана с изображения на евангелистите, на седмина от апостолите и на няколко светци, сред които св. Йоаким Осоговски, св. Ив. Рилски и св. Прохор Пшински. Задният обков представя Възкресението Христово, обградено от символите на тетраморфите, както и от някои светци, сред тях - св. Сава Сръбски и св. Симеон Сръбски. От вътрешната страна на подвързията са залепени листове от пергаментен ръкопис, част от изборно евангелие и апостол, датирани от XIII в., сръбска редакция. Ръкописът е богато украсен – насловите и инициалите са изписани в червено и синьо мастило, често е добавяно и злато; заставките са предимно плетенични и тератологични. Писмото на ръкописа е едър литургически полуустав; правописът е двуусов и двуеров. Предполага се, че четириевангелието е изписано в молдо-влахииски скрипторий.

Сигнатури: Рила 1/5, [Райков, Кодов, Христова, № 8](#)

10. Сучавско евангелие – 1529 г., молдаво-българска редакция, 367 л. от които 8 са пергаменти листа и 359 л. - хартия. Ръкописът е с обков от позлатено сребро и дъски, направен от Иван Янов през 1656 г. Обковът на предната корица представлява Разпятието Христово, рамкирано с датиращ надпис и с името на майстора на украсата на корицата. Писмото на евангелието е едър литургически устав, като заглавията и инициалите да открити с червено мастило и злато. Ръкописът е украсен с много и цветни заставки в балкански и неовизантийски стил. Добавени са по-късни (от втората половина на XVI в.) миниатюри на евангелистите в началото на всяко едно от четирите евангелия. Правописът на Сучавското евангелие е двуеров и двуусов.

Сигнатури 1/11а, [Райков, Кодов, Христова, № 9](#)

Радослава Трифонова (Институт за литература, Българска академия на науките)

11. Миней за мес. октомври от 70-те години на XV в.

Българска безюсова редакция, ресавски правопис, 231+II листа хартия, полууставно писмо по 25 реда на страница, с ударения и придихателни знаци и съкращения. Ръкописът представлява част от по-голяма книга, която е била разделена на две, тъй като започва с пагинация на тетрадите 28. Датирани са по водните знаци. Писан е от двама преписвачи. Съдържа служби за всички дни от месеца. Синаксарни жития не са поместени. На л. 88а–104б е най-ранната служба за св. Петка с добавки от по-късни редакции (вж. [Кожухаров](#)

[1971](#)); Октомврийската служба за св. Иван Рилски е поместена на л. 130б–147а и представлява рилска редакция от XV в. ([Славянски ръкописи 1986: 46-48, № 16](#); в Описа на [Спространов с. 38, II/14](#)).

Сигнатури: 2/14.

12. Празничен миней от третата четвърт на XV в.

Едноеров безюсов правопис, с черти от ресавска редакция, среден неправилен и неупражнен полуустав с редки надредни знаци, по 29 реда на страница, 317 листа хартия. Първите девет листа от ръкописа са добавени през втората четвърт XVII в. Ръкописът е употребяван дългогодишно, но е сравнително добре запазен. Съдържа служби за големите църковни празници от 1-ви септември нататък. Повечето служби имат синаксарни жития. От славянските светци е представена единствено св. Петка (л. 45б–56б) със служба, издадена от Ст. Кожухаров ([1971](#)) като Търновска редакция, възникнала в последните десетилетия на XIV в. ([Славянски ръкописи 1986: 48-49, № 17](#); в Описа на [Спространов с. 35, II/8](#)).

Сигнатури: 2/8

13. Празничен миней от края на XV в.

289 листа хартия, сръбска редакция, едноеров правопис, писмо – среден полуустав, неправилен и разкривен, по 30 реда на страница, с редки надредни знаци и ударения, но със надредни съкращения. Изгубени са листове от ръкописа, които са били попълвани през XVII в. Съдържа служби за големите църковни празници от 1-ви септември нататък. Има синаксарни жития. От славянските светци е представена само св. Петка Търновска на л. 32а–39а – вж. [Кожухаров 1971](#). ([Славянски ръкописи 1986: 49-50, № 18](#); в Описа на [Спространов с. 36, II/10](#)).

Сигнатури: 2/10

14. Миней за мес. февруари от началото на XVI в.

XII+209 листа хартия, българска безюсова редакция, среден неправилен полуустав, по 25 реда на страница, с ударения, съкращения и придихателни знаци. Книгата е дългогодишно употребявана, но е сравнително добре запазена. Съдържа служби за всички дни от месеца – на л. 116а-126б е поместена служба за св. Симеон Сръбски, нови мироточец. Това е службата от Теодосий Хилендарски. В началото на ръкописа в добавката от XII листа, извлечени от друг миней от XVI в., е поместена службата за св. Георги Нови Софийски от поп Пейо, със запазен акростих с името на автора и със синаксарно житие за мъченика (изд. от [Станимиров 1931–1932](#)). Това е най-ранният препис от службата, неправилно отнасян от Спространов към XVII в. (вж. още [Диневков 1939: 77-78, 110](#)) ([Славянски ръкописи 1986: 53-55, № 21](#); в [Описа на Спространов с. 37, II/13](#)).

Сигнатури: 2/13

15. Миней за август от началото на XVI в.

200+I листа хартия, българска безюсова редакция, непоследователен ресавски правопис, среден неправилен полуустав, по 28 реда на страница, с ударения, придихания и титли. Ръкописът е добре запазен, няма липси. Съдържа всички служби за дните от месеца. Синаксарни жития няма. На л. 93б-104б е поместена службата за Йоаким Осоговски, преработка на Климентовата служба за Евтимий велики (известна от препис от XIII в. от ръкопис НБКМ № 113 – вж. [Иванов 1931: 404-405](#)). На л. 113а-128а е запазена, т.нар. Рилска служба за св. Иван Рилски, близка по текст до преписа от Скопски миней от 1451 г. (изд. от [Иванов 1931: 345-358](#)). ([Славянски ръкописи 1986: 55-57, № 22](#); в [Описа на Спространов с. 38, II/15](#) ръкописът погрешно е отнесен към XVII в.).

Сигнатури: 2/15

16. Миней за октомври от втората четвърт на XVI в.

151 листа хартия, българска безюсова редакция, ресевски правопис, но не съвсем последователен, писмо – среден полуустав, по 27 реда на страница, със съкращения, придихания и ударения, и с калиграфски удължения и лигатури. Съдържа всички служби за месеца, без синаксарни жития. На л. 61б-69б е поместена най-ранната служба за св. Петка (вж. [Иванов 1931: 424-431](#) и [Трифонова 2002](#), на л. 84б-90б е ранната редакция на службата за св. Иван Рилски, известна като Средечка (Софийска) преработка. ([Иванов 1931: 359-368](#)). ([Славянски ръкописи 1986: 57-59, № 23](#); в Описа на [Спространов с. 38-39, II/17](#) ръкописът погрешно е отнесен към XVII в.).

Сигнатури: 2/17

СЪКРАЩЕНИЯ:

- Български ръкописи 1982: Христова, Б., Д. Караджова, А. Икономова. *Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог*. 1. С., 1982.
- Динев, П. 1939: *Софийски книжовници през XVI век. I. Поп Пейо*. София, 1939.
- Иванов 1935-1936: Иванов, Й. Жития на св. Иван Рилски. С уводни бележки. *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*. 32, 1935-1936.
- Иванов 1931: Иванов, Й. *Български старини из Македония*. София.
- Кожухаров, Ст. 1971: Неизвестно произведение на старобългарската поезия. *Старобългарска литература*, № 1, 1971, 289-322.
- Неофит Рилски 1836: *Служби с житием преподобнаго и богоноснаго отца нашего Йоанна Рилскаго чудотворца*. Белград.
- Спространов, Е. 1902: *Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир*. София.
- Опис на славянските ръкописи 1964: Стоянов, М., Хр. Кодов. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. 3. София.
- Славянски ръкописи 1986: Райков, Б., Хр. Кодов, Б. Христова. *Славянски ръкописи в Рилския манастир*. 1. С., 1986.
- Станимиров, Ст. 1931-1932: Едно малко познато житие за свети Георги Нови Софийски от Кратово. *Известия на историческото дружество*, № 11-12, 1931–1932, 288-293.
- Трифонова, Р. 2002: Сръбски препис на най-ранната служба за света Петка Търновска. В: *Търновска книжовна школа*, т. 7, Велико Търново, 181-198.
- Христова Б. 1996: *Опис на ръкописите на Владислав Граматик*. Велико Търново.